

MAJA BOŠKOVIĆ-STULLI

(Zagreb)

IZVORNI
ZANSTVENI
RAD

1983

KNJIGA 20

UDK 398:82-3.01+881.09+881(091)

Izvorni znanstveni rad

Jagić o usmenim pripovijetkama*

Vatroslav Jagić, nestor slavističke znanosti (1838—1923), dao je značajan doprinos studiju južnoslavenskih usmenih pripovijedaka u skladu s tokovima tadašnjih suvremenih evropskih istraživačkih metoda, a ujedno je putem svoga časopisa »Archiv für slavische Philologie« pridonio upoznavanju slavenskih pripovijedaka u evropskim znanstvenim krugovima.

U svoju Historiju književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga (1867) uključio je Jagić, tragom poznate Benfeyeve migracijske teorije, opsežno poglavlje o paralelama i izvorima hrvatskih i srpskih narodnih pripovijedaka. Cijelog je života ostao pristašom migracijske teorije i u više je prilika polemizirao sa starijim mitološkim koncepcijama o postanku narodnih pripovijedaka. Jagićevo zanimanje bilo je usmjereno prema povijesnim vezama usmene književnosti, a u tom okviru i pripovijedaka; osobito se zanimao za međusobne utjecaje i prepletanja književnosti pisane i usmene u proteklim stoljećima, primjerice za paralelne motive u srednjovjekovnoj apokrifnoj književnosti i u novijim zapisima usmenih priča. Posebno mjesto pripada Jagićevoj studiji o »grabancijašu«, putujućem kleriku čarobnjaku, koji istjeruje zmajeve. U svome već spomenutom »Archivu« donosio je njemačke sažetke značajnijih srpskih i hrvatskih zbirki narodnih pripovijedaka, s komparativnim napomenama Köhlera, Polivke i drugih.

Jagićevi iskazi o usmenom pjesništvu u njegovim ranijim djelima nose još tragove romantičkog načina uzdizanja tog pjesništva. Naslutit ćemo ga u kićenoj metaforičkoj formulaciji naslova Jagićeve mladenačke rasprave **Pabirci po cvieću našega narodnoga pjesništva**.¹ Podjednako i u pozivu iz članka u »Književniku« da »se nigda neotudjimo svojemu«, gdje pisac usmenom stvaralaštvu pripisuje ključnu važnost: »Ako želimo igda, da se u mudrosti proslavimo, izučimo ponajprije mudrost narodnu; ako hoćemo, da prava ljepota sine iz djela naših, tražimo je na uzorih narodnih. Nebismo zavriedili van da nas sav ostali sviet žali, kad bismo se tako izrodili, da neosjećamo više krasnih svojstva našega narodnoga pjesništva i pripoviedaka, da neumijemo više shvatiti mudrost narodne rieči i poslovice, a oštroumlje i domišljanstvo narodnih zagonetaka.«² U **Historiji književnosti**, u poglavlju o staroj srpskoj književnosti, upućuje Jagić sa svečanim naglaskom na stoljećima zanemarivanu »veliku knjigu« u koju je narod »sam svojim perom upisivao svoje zgrade i nezgode, u koju je polagao plodove dugovječna iskustva (...), ona se samo ustmenim predavanjem nastavljala od oca na sina, od djeda na unuka; preinačivala se i izmjenjivala, pokraćivala i popunjala kroz mnogo vjekova, dok se napokon prosviećeni devetnaesti viek na nju obazreo te naučio iz nje čitati svu onu krasotu koja bješe predjašnjim viekovom skrivena. To su srbske narodne pjesme, pripoviedke i poslovice.«³

Ostavši usmenom pjesništvu odan cijeloga života i posvetivši mu mnoge svoje stranice, Jagić mu se poslije, a već i u spomenutoj **Historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga**, obraćao drukčije, bez patosa, trijezno i pozitivno — kako je Mihovil Kombol okarakterizirao Jagićev duh.⁴ U oglasu, tiskanom u Berlinu 1875, kojim je najavio i opširo iznio program svoga u budućnosti znamenitog časopisa »Archiv für slavische Philologie«, prikazao je Jagić svoju široku koncepciju filologije; njoj odgovara program časopisa, svrstan u šest odnosno sedam točaka, prema Jagićevim pismima Račkome i Miklošiču: na trećem mjestu, poslije tematike jezikoslovne i one o staroj književnosti, dolaze »rasprave o narodnim stvarima: poeziji, pripovietkama itd.«⁵

U relativno rano napisanom, ali već posve zreleme djelu — mislim, dakako, na **Historiju književnosti** — daje Jagić veliku važnost i opširan prostor usmenoj književnosti, osobito pripovjednoj. Upravo je iz poglavlja o toj tematici

* **Napomena uredništva:** Ovaj je rad bio pročitan kao referat na znanstvenom skupu **Vatroslav Jagić danas** (Zagreb, prosinac 1982). Zeleći da u ovoj, 1983. godini, kada se navršava stotinu četrdeset peti obljetnica rođenja i šezdeseta obljetnica smrti Vatroslava Jagića (1838—1923), obilježi te datume prilogom o Jagićevu doprinosu studiju usmene književnosti, uredništvo »Narodne umjetnosti« objavljuje ovaj rad uz dopuštenje organizatora znanstvenog skupa o Jagiću.

¹ **Pabirci po cvieću našega narodnoga pjesništva.** U: Program kraljevske gymnazije u Zagrebu koncem školske godine 1861. Zagreb 1861, str. 3—21.

² Kratak prilog od hrvatsko-srbske književnosti od posljednje dvie-tri godine. U: Vatroslav Jagić, Članci iz »Književnika« III. (1866). — **Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga.** Djela V. J. IV. Priredio Slavko Ježić. Zagreb 1953, str. 169.

³ **Historija književnosti**... (kao prethodna bilješka), str. 340.

⁴ Vatroslav Jagić, **Izabrani kraći spisi.** Uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol. Zagreb 1948, str. 13.

⁵ V. Jagić, **Spomeni mojega života**, I. Beograd 1930, str. 282, 286, i 299.

održao Jagić, uoči objavljivanja knjige, predavanje na prvoj javnoj sjednici tek osnovane Jugoslavenske akademije. O predavanju, naslovljenom **O paralelah i izvorih naših narodnih pjesama i pripoviedaka**, primjećuje Đuro Daničić u tajničkom Akademijinu izvještaju da ono postavlja »prvi tvrd temelj sravnjivanju naših narodnih pjesama i pripoviedaka s pjesmami i pripoviedkama ostalih evropskih i azijskih naroda, a tim i pravomu poznavanju i dostojnom ocjenjivanju naše narodne poezije, — i to je učinjeno učenošću i dubokom i prostranom, tako da ovaj trud g. Jagića podiže našu književnost u svojoj struci na visinu evropskih književnosti«.⁶

Opazanje da Jagićeve poredbe naših narodnih pjesama i pripoviedaka s onima ostalih evropskih i azijskih naroda dostižu razinu tadašnje evropske stručne literature — posve je opravdano.

U **Historiji književnosti** upućuje Jagić na »narodne basne, priče i pripoviedke« kao predmet svestrana proučavanja, kao »gradju komparativne mitologije i etologije«. Upućuje na »paralele u narodnom pričanju ispod Djavaalagiri i Himalaje do visočina škotskih i otoka hebridskih«, na odzive u našim narodnim pripovijetkama izvorima kod raznih istočnih naroda. Među učenim ljudima neki vide u tim paralelama, kako kaže Jagić, »samo dokaze pradavne srodnosti« (tj. mitološke izvore), dok drugi vjeruju »u kasnije uzajimanje stranom putem književnim, kao što n. pr. svjedoči pančatantra, stranom putem ustmenoga predavanja«.⁷ Jagić se na tome mjestu u knjizi izražava prilično oprezno, ali cijelo njegovo dalje izlaganje pokazuje da se opredijelio protiv mitološkog tumačenja postanka i preuzimanja pripoviedaka te da je pristao uz Benfeyevu teoriju »uzajimanja« (mi je danas zovemo migracijskom), kojoj je ostao vjieran do kraja života.

Istina je, doduše, da u početnim dijelovima **Historije književnosti** Jagić još i sam vidi u narodnim pripovijetkama i pjesmama odzvuke stare slavenske mitologije, pa njihovim tragom tumači religiju Starih Slavena. Primjerice, kad govori o »božanskim stvorovima nižega reda«, kakvi su suđenice i rođenice, usud i sreća, on kazuje o sreći: »blaga i dobra prikazivaše se čovjeku kao preliepa djevojka, koja zlatnu žicu prede, a ona druga kao matora djevojčura.«⁸ Ove naoko mitske inkarnacije pronašao je Jagić, ne spominjući izvor, u jednoj poetskoj tvorevini — u bajci **Usud** iz zbirke Vuka Karadžića.

Ali glavna struja Jagićeva proučavanja pripoviedaka već je u tom djelu sva usmjerena prema Benfeyevoj teoriji »uzajimanja«, pa se mitološko tumačenje figure sreće u bajci može shvatiti kao ostatak Jagićevih prijašnjih pogleda.

Poznati sanskrtolog Teodor Benfey objavio je god. 1859. njemački prijevod stare indijske zbirke pripoviedaka **Pančatantra** (koja je prema najstarijoj

⁶ Prva svečana sjednica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. srpnja 1867. Izvješće tajnikovo. »Rad«, 1 (1867), str. 58.

Jagićevo predavanje, koje je dio njegove poznate knjige, nije bilo publicirano. Pogrešan je bibliografski navod prema kojemu je ono objavljeno u prvoj knjizi »Rada« (v. Vatroslav Jagić, Rasprave, članci i sjećanja. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 43. Zagreb 1963, str. 23).

⁷ **Historija književnosti** ... (kao bilj. 2), str. 288.

⁸ Isto, str. 224.

sačuvanoj recenziji nedavno i u nas prevedena s izvornika).⁹ U svojoj uvodnoj raspravi uz prijevod djela razvija Benfey teoriju o indijskom podrijetlu svih narodnih pripovijedaka izuzevši basne. Početke pripovijedaka vidi u budističkoj poučnoj literaturi, odakle su se različitim putovima i načinima, pisanim i usmenim, pripovijetke proširile iz Indije po Aziji i po Evropi.¹⁰ Time je Benfey prenio početke pripovijedaka iz mitskih praizvora u povijesna razdoblja i udario temelj poredbenom proučavanju putova njihova prenošenja. Njegovo je mišljenje o indijskom podrijetlu pripovijedaka nekoliko desetljeća dominiralo znanosti, da bi se poslije postepeno uvidjela jednostranost i pretjeranost takva tumačenja. No i modernim aspektima poredbenog istraživanja pripovijedaka, kada je u pitanju širenje njihovih sižea i motiva, početno je izvorište u Benfeya.

Nas ovom zgodom, dakako, ne zanima migracijska teorija sama po sebi pa ni pitanje koliko je ona aktualna i prezentna s obzirom na druga, danas privlačnija pitanja vezana za usmene pripovijetke. Važno nam je da je Jagić tada vodeću teoriju »uzajimanja« prihvatilo čim se pojavila, i ne slučajno jer je njezina pozitivistička orijentacija prema prikupljanju i uspoređivanju podataka o srodnim motivima pripovijedaka odgovarala njegovu znanstvenom usmjerenju i jer je ujedno bio učenjak od formata, spreman da ukorak slijedi znanstvene tokove svoga doba.

U poglavlju **Historije književnosti**, nazvanom **Paralele i izvori naših narodnih priča**, navodi Jagić strane paralele nizu naših pripovijedaka krećući Benfeyevim tragom. Ta se Jagićeva knjiga pojavila osam godina nakon njemačkog prijevoda **Pančatantra**, što je za naše tadašnje prilike zaista kratak razmak. No već mnogo prije, točnije istodobno s Benfeyevim djelom, Jagić se još kao student zagrijavao za njegovu zamisao. Dok je Jagić studirao u Beču do jeseni 1860, prikovao je njegovu pozornost »poredbeni studij pripovijedaka, koji je tada dobio zamah Benfeyevim istraživanjima« — kako Jagić izvješćuje u jednom članku, napisanom poslije mnogo godina. Kao gimnazijski profesor tumačio je đacima u Zagrebu važnost pripovijedaka za znanstveni studij i upućivao ih na Benfeya.¹¹

U svojoj privrženosti indijanističkoj migracijskoj teoriji Jagić u nas nije ostao usamljen. Tako je Daničić u više prilika isticao njezinu važnost, očito upućen na nju Jagićevim tragom.¹²

U mnogim zgodama propagira Jagić Benfeyevu teoriju, primjerice kad zamjerava Stojanu Novakoviću zbog njegova zastarjelog tumačenja dijela naših

⁹ Theodor Benfey, *Pantschatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen*, 1—2, Leipzig 1859. Hrvatski prijevod izvornika: *Pančatantra u najstarijoj sačuvanoj recenziji Tantrākhyāyiki*. Prijevod sa sanskrt, predgovor i tumačenja Zdravka Matišić. Zagreb 1980.

¹⁰ Vidi o Benfeyevoj teoriji: Friedrich von der Leyen, *Das Märchen*. 4., erneuerte Auflage von Friedrich v. der Leyen und Kurt Schier. Heidelberg 1958, str. 20—21 i 25—26.

Stith Thompson, *The Folktale*. Second Printing. New York 1951, str. 376—379.

Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost. Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1. Zagreb 1978, str. 53—54.

¹¹ V. Jagić und G. Polivka, *Der kluge Knabe. Ein kroatisches Märchen aus dem Kreis »Die kluge Dirne«*. »Archiv für slavische Philologie«, 27 (1905), str. 611.

¹² Đuro Daničić, *Indijske priče* prozvanе *Stefanit i Iknilat*. »Starine«, 2 (1870), str. 261 i 264.

Isti, *Tri stare priče*. »Starine«, 4 (1872), str. 63.

epskih pjesama s bajkovitim sadržajem kao mitske baštine indoevropske iz pradavne zajednice. Jagić preporučuje da bi trebalo »mjesto dojakošnjega, mitologijskoga, principa ili bar uza nj prihvatiti i novi princip historijskoga uzajimanja«. ¹³

I u starim svojim danima, u **Spomenima mojega života**, Jagić će se sjećati svoje privrženosti Benfeyu, a i negdašnjih protivnika tog smjera, primjerice Kreka: »On je bio pristalica mitološkog pravca u tumačenju narodnih pripovijedaka i narodnih tradicija, dok smo se Veselovski i ja držali više Benfejevskog pravca...« ¹⁴ O svome prijatelju Aleksandru Veselovskom, velikome ruskom književnom historičaru komparatistu, tvrdi Jagić i drugom zgodom da je »prionuo uz Benfejevski smer, koji je dalje razvijao na svoju ruku« ¹⁵ — pri čemu bi »razvijanje na svoju ruku« trebalo preciznije shvatiti kao udaljavanje od Benfeyevih zamisli. ¹⁶

Za samog Jagića u Benfeyevoj teoriji ipak nije bila od središnjeg interesa koncepcija o indijskom podrijetlu pripovijedaka, što ga je s vremenom sve manje zaokupljalo, nego njezina antimitološka usmjerenost i prenošenje težišta poredbi prema povijesnim zbivanjima. U jednoj recenziji iz god. 1884. Jagić je napisao: »Između obje krajnosti, tzv. mitološke interpretacije, koja se sada mrgodno povukla (no svakako ne zauvijek, jer i mitološkoga ima u narodnoj poeziji dovoljno) i teorije uzajmljivanja, koja je već od sada, tako sjajno zastupljena našim akademikom Veselovskim, donijela bogate plodove, gotovo da se zaboravilo ono glavno — tvrdokorni poticaji koji dolaze iz povijesnog života naroda...« ¹⁷

Odustavši od drevnih mitoloških interpretacija u korist poredbi osnovanih na povijesnom događanju, Jagić je naišao i na zanimljiv folkloristički problem: na pitanje geneze epskih pjesama bajkovita sadržaja u odnosu prema proznim bajkama s istim sižeom. S tog se aspekta u više mahova obraćao pjesmama i bajkama tipa **Zmija mladoženja**. U **Historiji književnosti** uvjeren je da je epska forma bila starija i da je »kasniji, historijski, elemenat narodnih pjesama većim dielom istisnuo iz pjesničke forme onu stariju sadržinu religiozno-mitologijsku, koja pričanju dolikuje, te se povukla u prozu narodnih pripoviedaka«. ¹⁸

Ali već sljedeće godine (1868) Jagić otklanja to svoje stajalište s karakterističnom kritičnošću prema sebi: »...nalazim da se ove rieči ni kako neslažu sa čitavim ostalim pravcem mojega razlaganja; ja bih najvolio da i nijesu napisane: to biaše samo još ostatak od predjašnjega, mitologijskoga tumačenja naših narodnih pjesama, dakle ostatak od onoga, proti čemu se upravo govori.« Sada

¹³ Jagić, *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. Epske pjesme starijeg vremena, skupio Bogoljub Petranović...* »Rad«, 2 (1868), str. 223—228 i 230.

¹⁴ *Spomeni...*, 1 (kao bilj. 5), str. 309; v. i str. 311.

¹⁵ Jagić, *Spomeni mojega života*, 2. Beograd 1934, str. 54.

¹⁶ O Veselovskom i njegovoj komparatističkoj metodi vidi: M. K. Azadovskij, *Istorija ruskoj folkloristiki*, 2. Moskva 1963, str. 180—205.

J. M. Sokolov, *Russkij folklor*. Moskva 1941, str. 30—36.

¹⁷ V. Jagić, *Bibliographischer Bericht*. »Archiv für slavische Philologie«, 7 (1884), str. 505. (Prilaz knjige N. Daškeviča *Byliny ob Aleše Popoviče...*).

¹⁸ *Historija književnosti...* (kao bilj. 2), str. 293.

mu se čini da je točno baš suprotno: da je stihija zabavnih narodnih priča kod nas »radi osobite naklonosti našega naroda prema epskoj poeziji takodjer narodnim pjesništvom obladala«, da su, dakle, bajke bile prenesene i u epsku formu; čini mu se da su »ovakve pjesme sa tipom orientalnoga pričanja mladji tvorovi pjesničkoga duha našega naroda, koji su se, naporedo s prozaičkim pripoviedanjem, istom od onda počeli uvlačiti u našu narodnu poeziju, od kada je počeo propadati ili se bar potamnjavati njezin čisti mitološki i čisti historijski karakter«.¹⁹

No ni međunarodna migracija pripovjedačkih sižea ni pitanje o uzajamnom genetičkom odnosu pojedinih usmenih pjesničkih skupina nisu bili središnji u Jagićevu upornom zanimanju za povijesne veze naših narodnih pripovijedaka, predaja, legenda. Njegova su traganja bila usmjerena ponajviše prema međusobnom utjecanju i prepletanju književnosti pisane i usmene u dalekim proteklim stoljećima. Srednjovjekovnoj je književnosti pronalazio usmene uzore, a usmenim pričama i pjesmama izvore literarne.

Poznato je Jagićevo stajalište po kojemu bogumilstvo »podupiraše apokrifnu književost prema načinu narodnog mišljenja«, dok se narodna poezija s tim knjigama zbog srodnih elemenata tako izmiješala »da je koji put teško razlučiti, što je pravo narodno pričanje, što li iz tih izvora crpeno«.²⁰ Jagić upućuje na miješanje elemenata narodnog vjerovanja s kršćanskim motivima, na biblijske pripovijesti koje su putem apokrifne književnosti ušle u narodno pričanje.²¹

Ljetopis popa Dukljanina za Jagića je »najstarije izravno svjedočanstvo o davnašnjem pjevanju i pričanju našega naroda«.²² Danas znamo da je pretjerano tražiti izravni izvor **Ljetopisu** u usmenom pjesništvu i da su se u takvu shvaćanju očitovali tragovi nekadašnjega romantičkoga preuveličavanja dosega tog pjesništva; ali je ipak vrlo vjerojatno da u **Ljetopisu** ima i odzvuka usmenih kazivanja, pa Jagić po svoj prilici s pravom upućuje na usmeno postanje nazivâ nekih lokaliteta.²³

U nabožnoj literaturi srednjeg vijeka i potonjih stoljeća, u zbirkama propovijedi i poučnih egzempla, tzv. »prilika«, u »fratarskim knjigama«, kako ih je nazvao, pronašao je Jagić »jedno bogato vrelo narodnoga pripoviedanja«, pronašao je »priče, koje su danas prave narodne«.²⁴

¹⁹ Jagić, *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine*... (kao bilj. 13), str. 227—228. i 226.

Nakon više godina, prikazujući Maretićevu studiju *Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici*, Jagić ponovno iskazuje misao »da je narodna epika predstavljala takvu snagu narodnog duha, da su u toku vremena i same narodne skaske dobivale epski oblik« (Jagić, *Izabrani kraći spisi*, str. 495). (Ovaj je Jagićev osvrt bio prvi put objavljen na njemačkom u »Archivu« 12, 1890. U citatu, koji ovdje donosimo prema Kombaolovu prijevodu, Jagić je u originalnom tekstu upotrijebio njemački termin *Volksmärchen*; umjesto Kombaolova prijevoda *skaska* bolji bi bio naš naziv *bajka* ili *pripovijetka*.)

²⁰ *Historija književnosti*... (kao bilj. 2), str. 269.

²¹ *Isto*, str. 275.

²² *Isto*, str. 295.

²³ *Isto*, str. 295—296.

O vezama **Ljetopisa popa Dukljanina** s usmenim pjesništvom govori se opširnije u mojoj *Usmenoj književnosti*, 1978. (kao bilj. 10), str. 70—73.

²⁴ *Historija književnosti*..., str. 288—289.

Iz mnogobrojnih primjera takvih veza što ih je nastojao ustanoviti bit će ovdje spomenute neke.

Govoreći o apokrifnim »bajkama« (očito: bajanjima, basmama, zaklinjanjima) popa Jeremije protiv tresavica, nežita i sl. te o ruskom pričanju o Irudovim kćerima »lihoradkama«, pretpostavio je Jagić »a bit će za celo što god slična i u nas na jugu«; pri tom je spomenuo primjer kazivanja o tresavici.²⁵ Naslućivao je, ali nije pouzdano znao za kazivanja o Irudici — koja su u međuvremenu, ponajviše u Dalmaciji, zabilježena u više prilika u oblicima usmenih predaja i zaklinjanja.²⁶

Iscrpno se Jagić pozabavio u dva maha temom o otmici žene cara Solomuna u staroj ruskoj književnosti i njezinim odjecima u ruskim epskim pjesmama bilinama te, na drugoj strani, narodnim pričama o Solomunu iz zbirke Vuka Karadžića. (**Jedna gobela u kao a druga iz kala i još neke**). Na temelju izrazite sličnosti ruskih tekstova s našom usmenom pričom o Solomunu, kojoj je podrijetlo očito literarno, Jagić je zaključio da su i u staroj srpskoj književnosti morali postojati tekstovi s analognom solomunskom temom, pa su je odatle preuzele naša usmena tradicija i ruska književnost. Usmene pripovijetke novoga doba poslužile su pri tome Jagiću kao indicija o izgubljenim djelima srednjovjekovne književnosti. (»... to će biti za celo istina, ako reknemo, da se o Solomunu nije u nas samo naustice pričalo, nego da je bilo, a valja da još i sada ima takvih priča i u rukopisnih zbornicah...«).²⁷

Usmenim legendarnim pjesmama tipa **Ognjena Marija u paklu** pronašao je Jagić podrijetlo u apokrifu.²⁸ Budući da ta tema, koliko znamo, ne nailazi u usmenome proznom obliku, ne treba je ovdje bliže razmatrati.

Iz hrvatskoga glagoljskog rukopisa iz god. 1468, poznatog danas kao **Petrisov zbornik**, objavio je Jagić tekst koji pripada žanru »pitanja i odgovori« a obuhvaća, uz ostalo, nekoliko apokrifnih dualističkih priča o postanku životinja — puha i medvjeda te vještica i vukodlaka. Te priče imaju sve do danas srodne paralele u usmenom pričanju našega naroda. Jagićevu oku, uvijek budnom i otvorenom prema prožimanju pisane srednjovjekovne i novije usmene književnosti, nisu te veze promakle, pa je istom zgodom donio i suvremenu usmenu priču o tome kako je vrag napravio vuka, ali ga bez boga nije mogao oživiti, priču analognu onoj iz glagoljskog rukopisa o postanku medvjeda.²⁹ Jagić tada nije znao da je naišao na trag jednoj od najstarijih zapisanih dualističkih priča o stvaranju životinja i najstarijemu poznatom zapisu priče s opisanim sadržajem — što upućuje na južnoslavenske prostore, gdje su

²⁵ Isto, str. 272—273.

²⁶ Prozna kazivanja o Irudici i navedene varijante vidi u mojoj zbirci: *Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača*. »Narodna umjetnost«, 11—12 (1975), tekstovi br. 84 i 87 i bilj. na str. 148. (Isto: »Brački zbornik«, 11, 1975).

²⁷ *Historija književnosti...*, str. 277—279 (citati na str. 278). Kršćansko-mitološki sloj u ruskoj narodnoj epici. U: *Izabrani kraći spisi* (kao bilj. 4), str. 122—131.

²⁸ *Historija književnosti...*, str. 276—277. V. Jagić, *Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku«, 9 (1868), str. 109—119.

²⁹ *Prilozi...* (kao prethodna bilješka), str. 107—109.

nastala takva dualistička pričanja. O tome sam opširnije pisala na drugome mjestu.³⁰

U srednjovjekovnoj **Aleksandridi** pronalazi Jagić motive koji su poslije odjeknuli u usmenom pričanju,³¹ a u pričanjima o Trojanu i Dukljaninu prepoznaje narodno sjećanje na rimske careve Trajana i Dioklecijana, koje se s vremenom stopilo s vjerovanjem o ukletim duhovima, no nije uvjeren jesu li priče i pjesme o njima »baš književnim putem doprle u narod«.³²

Spominjući pripovijetku iz srpskoga rukopisa 16. stoljeća, koju je objavio Daničić u 4. knjizi »Starina« (v. bilj. 12), sa sižeom analognim Karadžićevoj bajci **Usud**, Jagić joj utvrđuje izvor u grčkoj homiliji, ali on ujedno pretpostavlja da se pisac, uz male preinake, poslužio usmenom bajkom.³³

Ovo Jagićevo sagledavanje vjekovnog obostranoga kretanja iz usmenog pričanja u književnost i iz književnosti u usmeno pričanje značajno je za njegovu metodu.

Jedina Jagićeva posebna opsežna rasprava s tematikom iz narodnih priča i ujedno jedna od najboljih njegovih studija bavi se pričanjem o đaku grabancijašu.³⁴

Na temelju petnaestak primjera predaja, pretežno hrvatskih kajkavskih i nekih susjednih slovenskih, prema zapisima Matije Valjavca, raspravlja Jagić o podrijetlu čudnih pričanja o pozojima (zmajevima), golemim čudovištima što leže u močvarama ili jezerima, koje može protjerati samo grabancijaš, odrpani putujući klerik, đak trinaeste škole, pomalo svećenik i pomalo čarobnjak. Jagića ne zanimaju živa uobličjenja tih priča i premda je napomenuo da u prilogu priopćuje originalne tekstove, njih, na žalost, nema. Ali je zato u raspravljanje o podrijetlu tih priča ugradio najviše domete svoje erudicije i sposobnosti povezivanja činjenica. Uputio je na postanak tih predaja pod crkvenim utjecajem: s jedne se strane preko prastarih mitoloških predodžbi o pozojima preslojilo crkveno poimanje zmaja kao utjelovljenja vraga, s druge su pak strane svećenici svojim egzorcističkim postupcima, kao i tajanstvenim glasinama o dalekom školovanju, potakli narodno vjerovanje o svojim čarobnjačkim moćima.

U ovoj raspravi, kao i inače često, Jagiću je do toga da demistificira shvaćanja koja podrijetlo narodnih tradicija traže jedino u pradavnoj mitologiji.

³⁰ Vidi moj prikaz knjige: Hannjost Lixfeld, **Gott und Teufel als Welterschöpfer . . .**, »Narodna umjetnost«, 10 (1973), str. 439—444. Prikaz sadržava na str. 442—444. dopunsku građu s našeg područja s primjerima usmenih predaja o dualističkom stvaranju životinja. Sažeto se o tim srednjovjekovnim i novijim usmenim predajama govori i u mojoj **Usmenoj književnosti**, 1978. (kao bilj. 10), str. 75.

³¹ **Historija književnosti . . .**, str. 281—282.

Prikazujući u »Archiv für slavische Philologie«, 3 (1879) na str. 734. knjigu Stojana Novakovića **Pripovetka o Aleksandru Velikom u staroj srpskoj književnosti**, upozoruje Jagić na narodno kazivanje o dvjema ruševinama u Srbiji, gdje su, prema pričanju, poginula dva cara — Darije i Porije — što je pučka aluzija na Aleksandridu.

³² **Historija književnosti . . .**, str. 283—284.

³³ V. Jagić & R. Köhler, **Aus dem südslavischen Märchenschatz**. »Archiv für slavische Philologie«, 5 (1881), str. 74.

³⁴ Vatroslav Jagić, **Die südslavischen Volkssagen von dem Grabancijaš dijak und ihre Erklärung**. »Archiv für slavische Philologie«, 2 (1877), str. 437—481.

Kombolov hrvatski prijevod: **Južnoslavenske narodne priče o grabancijašu dijaku i njihovo objašnjenje**. U: Jagić, **Izabrani kraći spisi** (kao bilj. 4), str. 177—206. (Naziv **Volkssagen** glasi u prijevodu **priče**. Adekvatniji bi bio termin **predaje**.)

»Ovdje nam, kako će se vidjeti, udara vrlo jasno u oči jedan od onih slučajeva gdje se podrijetlo narodnog vjerovanja temelji na utjecaju odozgo, to jest dolazi od onog sloja, kojemu narod i inače zahvaljuje pouku u vjerovanju i praznovjerju, dakle uglavnom od svećenstva. Utoliko se i iz ovoga kruga priča može ponovno vidjeti, kako su različiti putovi, kojima se stvara 'narodna mitologija'.«³⁵

Ovo Jagićevo ironiziranje »narodne mitologije«, spomenute među navodnicima, i pronalaženje dohvatnijih i mlađih povijesnih izvora nekima prividno davnim pretkršćanskim vjerovanjima potpuno je umjesno i umjesno je što pronalazi poticaje za postanak tih priča u crkvenim propovijedima i nabožnom štitvu te u pučkom viđenju svećeničkih postupaka. No, ipak nije posrijedi tek »utjecaj odozgo« (»Beeinflussung von oben«), kako se izrazio Jagić. Jer čudesna je vjerovanja i pričanja o pozojima i grabancijašima svojom maštom stvorio sam narod, ne samo pod utjecajem odozgo, nego upravo stoga jer je te utjecaje primao i tumačio na svoj vlastiti mistični, tek napola kršćanski, kroz duga stoljeća uvijek pomalo poganski način, i stvarao je tako svoju »mitologiju«, makar ona i ne bila prastara.

Etimologiju nazivâ **grabancijaš** i **vrzino kolo** protumačio je Jagić također demistifikatorski, povezavši ih s talijanskim pojmom **negromanzia** odnosno **gramanzia** u značenju čaranje i sa srednjovjekovnim čarobnjakom Vergilijem.³⁶

Jagiću pripadaju i mnogi vrijedni informativni prilozi o usmenim pripovijetkama što ih je sustavno donosio u svome »Archiv für slavische Philologie«. Među njima su Jagićevi iscrpni njemački sažeci pripovijedaka, objavljivani pod naslovom **Iz južnoslavenskog pripovjednog blaga**, kojima je obuhvatio zbirke Jovana Vojinovića, Vuka Karadžića i Đorđa Kojanova Stefanovića, uz poredbene napomene dijelom vlastite (ukoliko se odnose na južnoslavenske zbirke) i one međunarodne Reinholda Köhlera, tadašnjega vodećeg evropskog komparativnog poznavaoца narodnih pripovijedaka.³⁷

Uz prikaz Vojinovićeve zbirke Jagić je donio i bibliografski pregled dotadašnjih objavljenih zbirki hrvatskih i srpskih narodnih pripovijedaka u posebnim izdanjima i časopisima.³⁸

³⁵ Izabrani kraći spisi, str. 177.

³⁶ Po mišljenju M. Budimira riječ grabancijaš nema veze s negromancijom, nego je nastala prema grčkoj riječi gramateia = pisarija (v. Milan Budimir, **Vampirizam u evropskoj književnosti**, »Analiti Filološkog fakulteta«, Beogradski univerzitet, 6 (1966), str. 272).

Jagićeva rasprava o grabancijašu dijaku dala je poticaj nekolicini autora da se poslije njega pozabave istom temom:

Oskar Asbóth, **Der Garabonczás diák nach der Volksüberlieferung der Magyaren**, »Archiv für slavische Philologie«, 4 (1880), str. 611–627.

M. Gaster, **Scholomonar, d. i. der Garabancijaš dijak nach der Volksüberlieferung der Rumänen**, »Archiv für slavische Philologie«, 7 (1884), str. 281–290.

Marcel Vidačić, **Izvori priče: »Grabancijaš dijak«**, »Nastavni vjesnik«, 21 (1913), br. 5, str. 321–342.

Leopold Kretzenbacher, **Teufelsbündner und Faustgestalten im Abendlande**, Klagenfurt 1968. (o grabancijašima: str. 110–119; v. i moj prikaz: »Narodna umjetnost«, 5–6, 1968, str. 628–630).

³⁷ V. Jagić & R. Köhler, **Aus dem südslavischen Märchenschatz**, »Archiv für slavische Philologie«, 1 (1876), str. 267–289; 2 (1877), str. 614–641; 5 (1881), str. 17–79.

³⁸ »Archiv...« 1, str. 268–280; vidi i dopunu na str. 577. Jagić je tim pregledom obuhvatio sve do tada objavljene hrvatske i srpske posebne zbirke narodnih pripovijedaka, a znatnim dijelom i one iz časopisa.

Već desetak godina prije toga (u »Književniku« god. 1866) donosi Jagić pregled do tada objavljenih hrvatskih i srpskih narodnih pripovijedaka i izriče svoj zreli kritički odnos prema zapisima, koji je još i danas aktualan: »U naših povremenih listovih ukaže se kad tad po koja [narodna pripovijetka, M. B.-S.], ali riedko onako, kako bi se podudaralo s načeli kritičkimi; nigda bo nismo sigurni, koliko je u pripoviedanju rieči i izrjeka upravo narodnih, koliko li umovanja od onoga, koji je pripoviedku zapisao. Osim toga skoro nigda se nekaže, gdje je tko pripoviedku čuo i od koga; pripovieda li se ona još i sada, i kojom prigodom itd.«³⁹

Osim cjelovitih pregleda priča iz zbirki, prikazivao je Jagić u »Archivu« i pojedinačne naše pripovijetke i predaje kad su mu se činile zanimljivima; davao im je dijelom vlastiti komentar, uz međunarodne poredbene napomene Reinholda Köhlera, kojega je poslije smrti nadomjestio Jiří Polívka.⁴⁰ Obično se Jagić zadovoljavao iscrpnim prepričavanjem sadržaja pripovijetke. No katkada je objavljivao i cijeli tekst u originalu. Tako je u 27. knjizi »Archiva« objavio bajku **Mudri dječak** iz zagrebačkoga litografiranog đačkog lista »Liljan« što ga je uređivao Hugo Badalić.

Kozmogonijsku priču o Dabogu donio je Jagić u originalu i njemačkom prijevodu. Smatrao ju je značajnom zbog relikta imena pretkršćanskoga južno-slavenskoga boga Dažd'boga u usmenom pripovijedanju, imena uklopljenog u kasniju dualističku bogumilsku tradiciju.⁴¹

Mi ne možemo razmatrati ispravnost teze o Dažd'bogu kao slavenskom božanstvu, ali je za Jagićevo znanstveno poštenje i objektivnost značajno da je usprkos svojoj velikoj skeptičnosti prema mitološkim interpretacijama priču o Dabogu prihvatio kao autentičnu kad mu se činilo da za to postoje dovoljne potvrde.

Treba bar kratko spomenuti i kritičke prikaze zbirki pripovijedaka i studija o njima, gotovo svega značajnijeg što se pojavilo na slavenskom tlu, o čemu je referirao dijelom sam Jagić, a dijelom su to činili drugi istaknuti slavisti, suradnici »Archiva«, u impozantnim bibliografskim izvještajima kroz sva godišta časopisa.

Među prikazima zbirki pripovijedaka spomenut ću osvrte na dvije knjige **Predaja i bajki južnih Slavena (Sagen und Märchen der Südslaven)** Friedricha Kraussa. Prikazi su iz pera Veselovskoga i Jagića, uz poredbene napomene Gustava Meyera.⁴² Veselovski i Jagić oštro zamjeravaju Kraussu zbog nepouz-

³⁹ Jagić, *Kratak priegled...* (kao bilj. 2), str. 170.

⁴⁰ Takvi su ovi prilozima u »Archiv für slavische Philologie«: V. Jagić, mit Anmerkungen von R. Köhler, *Eine serbische Kuhhautsage*. »Archiv...«, 1 (1876), str. 153–155.

V. Jagić und Reinhold Köhler, *Eine Midas-Sage in bosnischer Fassung*. »Archiv...«, 14 (1892), str. 148–150.

V. Jagić und G. Polívka, *Der kluge Knabe* (kao bilj. 11). »Archiv...«, 27 (1905), str. 611–629.

⁴¹ Vatroslav Jagić, *Mythologische Skizzen. II. Dažd'bogъ — Dažbog — Dabog*. »Archiv...«, 5 (1881), str. 1–14; isti: *Ein Nachtrag zur Frage über Dažbog*. *Ibid.*, str. 166–187. Vidi i: Jagić, *Spomeni...*, 1 (kao bilj. 5), str. 370.

⁴² A. Wesselofsky und Gustav Meyer, *Sagen und Märchen der Südslaven...*, 1, von Friedr. S. Krauss. »Archiv...«, 7 (1884), str. 309–319.

V. Jagić, *Bibliographischer Bericht*. (F. S. Krauss, *Sagen und Märchen der Südslaven*, 2). »Archiv...«, 8 (1885), str. 353–355.

danosti tekstova pripovijedaka, koje je on olako ispravljao i dopunjavao. Jagić se zalaže za vjeran oblik teksta radi znanstvene pouzdanosti, ne dopuštajući da se original »preoblikuje, uljepšava, kompletira i sl.«⁴³ Veselovski analizira i razloge zbog kojih je autentičnost teksta važna za buduće istraživače: »dokučiti način spajanja različitih momenata u samoj pripovijeci, logiku njezine povezanosti (Kraussove 'misaone skokove'), jednom riječju morfologiju pripovijetke, što se može postići samo točnim zapisima, a ne međusobnim prislanjanjima tekstova i prepjevavanjem.«⁴⁴

Jagić je u svome prikazu izrekao i sud o narodnim pripovijetkama iz zbirki Mijata Stojanovića, o kojima s pravom misli da nisu autentično donesene. Već i mnogo godina prije ovog osvrta Jagić je izrazio sumnju u pouzdanost Stojanovićevih tekstova narodnih pripovijedaka.⁴⁵

Jagić je još dospio da u 35. knjizi »Archiva« godine 1914. napiše osvrt, dakako izvanredno pohvalan, na prvu knjigu Bolteovih i Polivkinih **Napomena uz dječje i kućne bajke braće Grimm**.⁴⁶ U tom osvrtu žali Jagić što poredbeno proučavanje pripovijedaka u Slavenu veoma zaostaje za skupljanjem građe i iskazuje želju da Polivka poredbeno prikaže narodne pripovijetke na temelju koje slavenske zbirke. Ta je Jagićeva želja u tom času bila izrečena donekle prekasno jer je komparativni studij pripovijedaka već ušao u fazu izrade međunarodnih kataloga bez posebna etničkog polazišta: u to je vrijeme bio već objavljen Aarneov prvi međunarodni katalog tipova pripovijedaka.⁴⁷

No bilo bi nepravедno i suprotno temeljnim Jagićevim shvaćanjima pretpostavljati da je on kao nestor slavenske filologije očekivao od poredbenog pregleda slavenskih pripovijedaka uputu na slavenske zajedničke davne korijene pripovijedaka, zapravo neku novu slavensku »mitologiju«. Njemu je bilo do poredbe i do uvida u moguće veze ondje gdje one postoje. Kao u svemu, tako je i u tim pitanjima povijesnim vezama davao prednost pred mitski shvaćenom zajedničkom baštinom. U istom je svesku »Archiva«, prikazujući Kasumovićevu studiju o narodnim poslovicama, napisao i ovo: »S poslovicama bit će, naime, slično kao i s narodnim pripovijetkama, gdje geografske zone imaju mnogo veću važnost od etničke srodnosti.«⁴⁸

Iz svega što je rečeno proizlazi da je Jagićevo zanimanje za usmene pripovijetke i predaje bilo usmjereno prema traganju za historijskom prošlošću

⁴³ »Archiv« 8 (kao prethodna bilješka), str. 354.

⁴⁴ »Archiv« 7 (kao bilj. 42), str. 310.

⁴⁵ Na već spomenutome mjestu **Kratkog priegleda ...** (v. bilj. 39).

Sam Mijat Stojanović opisao je u pismu Ljudevitu Gaju godine 1846. svoj rad oko pripovijedaka ovako: »Zabavljam se sastavljanjem naših prostih pripovjštih; sabiram ih; izdglavljam; izgldljivam; kroyim; šijem, param, čupam, sadim, uređjujem ili ostavljam onako kako jest u ustih puka.« (Josip Horvath i Jakša Ravlić, **Pisma Ljudevitu Gaju**. »Grada za povijest književnosti hrvatske«, 26 (1956), str. 435.)

⁴⁶ V. J., **Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm**. Neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polivka. Erster Band ... »Archiv...«, 35 (1914), str. 269—273.

⁴⁷ Antti Aarne, **Verzeichnis der Märchentypen**. »FF Communications«, No. 3, Helsinki 1910.

⁴⁸ V. J., **Hrvatske i srpske narodne poslovice, spram grčkih i rimskih poslovice i krilatca**. Napisao Dr. Ivan Kasumović ... »Archiv...«, 35 (1914), str. 282.

pripovijedaka — bilo traženjem paralela motivima i sižeima, bilo utvrđivanjem uzajamnoga povijesnog djelovanja književnosti pisane i usmene. Same pripovijetke kao književne kreacije manje su ga zaokupljale. Bilo je to u skladu s pozitivističkom znanošću njegova doba i s osobnim Jagićevim sklonostima. No da je on i za stvaralačku dimenziju folklora imao otvoren sluh i da je dobro znao da je preuzimanje motiva tek polazište a ne krajnje dostignuće usmene književnosti, pokazat će dva citata, kojima zaključujem izlaganje.

Utvrđujući kako je mnogošta od onoga što se donedavna u usmenoj tradiciji smatralo samostalnim izumom nacionalnog duha, zapravo oponašanje stranih uzora, Jagić naglašava da pri tom »ipak vrlo često dolazimo u položaj da se još više divimo oblikovnoj snazi narodnog duha.«⁴⁹

I slična Jagićeva misao: »Znam ja, da će se mnogomu od naših ljudi čudnovato činiti, kad mu se reče: sadržaj ove ili one narodne pjesme ili pripoviedke nije originalna invencija našega naroda, a nije ni ostatak od bog zna kakova staroga vjerovanja iz poganskih vremena, nego je ono priča, koja se raznimi putevi u historijsko doba iz azijskoga istoka k nama doselila. (...) Ali ja bih se usudio na to odgovoriti, da opravdam sebe i da narod naš obranim od svake krivde, da po mojem uvjerenju upravo u tome i stoji sila njegova pjesničkoga duha, što je kadar od uzajmljene gradje tvoriti onako divne umotvorine (...); što se njegov plastički duh nezadovolji tiem, da samo pripovieda priču onako, kako je jednom čuo, već je udesi čak u pjesmu, u kojoj su motivi strani pomiešani s reminiscencijami iz narodne prošlosti.«⁵⁰

⁴⁹ Kršćansko-mitološki sloj (kao bilj. 27), str. 104.

⁵⁰ Prikaz Petranovićeve knjige (kao bilj. 13), str. 225.

MAJA BOŠKOVIĆ-STULLI

VOLKSERZÄHLUNGEN BEI VATROSLAV JAGIĆ

Zusammenfassung

Vatroslav Jagić, der Nestor slawistischer Wissenschaft (1838 — 1923), lieferte dem Studium südslawischer Volkserzählungen einen bedeutenden Beitrag, wobei er den damals in Europa vorherrschenden Forschungsmethoden folgte. Durch die Herausgabe der Zeitschrift »Archiv für slawische Philologie« verhalf er den slawischen Erzählungen, in den europäischen wissenschaftlichen Kreisen zur Kenntnis genommen zu werden.

In sein Werk *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga* (1867) schloß Jagić, indem er der bekannten Migrationstheorie von Benfey folgte, umfassende Studien über die Ursprünge kroatischer und serbischer Volkserzählungen und die entsprechenden internationalen Parallelen ein. Sein ganzes Leben lang blieb er Anhänger der Migrationstheorie und polemisierte wiederholt mit den älteren Auffassungen, die den mythologischen Ursprung von Volkserzählungen vertraten. Jagićs Interesse galt den geschichtlichen Verbindungen mündlicher Dichtung, und in diesem Zusammenhang betrachtete er auch die Erzählungen. Seine Aufmerksamkeit widmete er insbesondere den gegenseitigen Beeinflussungen und Verflechtungen geschriebener und mündlicher Dichtung vergangener Jahrhunderte, beispielsweise den parallelen Motiven in den mittelalterlichen apokryphischen Schriften und in den neueren Aufzeichnungen mündlicher Erzählungen. Eine besondere Stellung nimmt seine Studie über dem »grabancijaš« ein, dem fahrenden Schüler, dem Zauberer, der Drachen auszutreiben pflegte. In dem erwähnten »Archiv« brachte er deutsche Zusammenfassungen bedeutender Sammlungen mit serbischen und kroatischen Volkserzählungen, die von vergleichenden Anmerkungen von Köhler, Polivka und anderen begleitet waren.

Jagićs Interesse für Volkserzählungen und Sagen das vorwiegend der geschichtlichen Vergangenheit galt — sei es, daß es sich um die Suche nach den parallelen Erscheinungen in den Motiven und Stoffen handelte oder um die Feststellung von gegenseitiger geschichtlicher Verflechtung

zwischen der geschriebenen und mündlichen Dichtung —, folgte der damals vorherrschenden positivistischen Orientierung in der Wissenschaft seiner Zeit und seinen persönlichen Neigungen. Auf diesem Gebiet hinterließ er eine dauernde Grundlage für zukünftige Untersuchungen.

(Prijevod: Maja Häusler)